

GELİBOLULU MUSTAFA ÂLÎ'NİN *HİLYETÜ'R-RİCÂL*'İNDE MELÂMİYYÛN VE MUHADDESÛN ZÜMRELERİ

Haz.: Yusuf Turan GÜNAYDIN

İbrahim Halil ARSLANTÜRK

Abstract

The Classes of Malâmîs and Muhaddaths in the *Hilyat ar-Ricâl* of Gelibolulu Mustafa Âlî

The Classes of Malâmîs and Muhaddaths in the *Hilyat ar-Ricâl* of Gelibolulu Mustafa Âlî. Gelibolulu Mustafa Âlî (1541-1600) is an important author in Ottoman period. He is a well-known that a historian. His work is called the *Hilyat al-Ricâl* implies sûfîsm, history, literature and esoterics. He work the subject of "Ricâl al-Gaib" in the Hilyat al-Ricâl. His springs is İbn Arabî and H'âca Muhammad Pârsâ. Our working is about Hilyat al-Ricâl ant transcription of its chapters of Malâmîs and Muhaddaths.

Key words: Âlî, Hilyat al-Ricâl, Malâmîs, Muhaddaths, esoteric.

Özet

Gelibolulu Mustafa Âlî (1541-1600) Osmanlı döneminin daha çok tarihçi olarak tanınan en önemli müelliflerinden biridir. *Hilyetü'r-Ricâl* adlı eseri tasavvuf, edebiyat, tarih ve gizli ilimleri harmanlayan bir eserdir. "Ricâl-i Gayb" adı verilen mücerred bir âlemin kişilerini tarihçi mantığıyla ve fakat konunun tasavvufî boyutuna sadık kalarak işlemiştir. Kaynakları Hâce Muhammed Pârsa ile İbn-i Arabî'nin eserleridir. Araştırmamızda Âlî'nin bu eserde Ricâl-i Gayb zümreleri hakkında söyledikleri özetlenerek özellikle "Melâmiyyûn" ve "Muhaddesûn" kavramlarını ele aldığı üçüncü bölümü incelemekte ve müellif hattı elyazması nüshasından bu bölümün çevrimyazısı sunulmaktadır.

Anahtar kavramlar: Âlî, Hilyetü'r-Ricâl, Melâmiyyûn, Muhaddesûn, gizli ilimler.

Giriş

Gelibolulu Mustafa Âlî (1541-1600) en velûd Osmanlı müelliflerinden biridir ve daha çok tarihçiliğiyle tanınmıştır. Hayatı ve eserleriyle günümüzde de ilgi gören Âlî hakkında birçok çalışma yapılmıştır.¹

Mustafa Âlî, XVI. asrın en değerli tarihçisi sayılmaktadır. Gelibolu'da doğmuş, devrinin tanınmış âlimlerinden iyi bir tahsil görerek yetişmiştir. Şehzâde Selim ve Lala Mustafa Paşa'nın Divan Kâtipliğini yapmış, Lala Musta-

1 Hayatı ve eserleri için bk. Bekir Kütükoğlu-Ömer Faruk Akün, "Âli Mustafa Efendi", *İslâm Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1989, c. II, ss. 414-421; K. Süsheim, "Âlî", *İslâm Ansiklopedisi-I*, MEGSB. Yay., İstanbul, ts, s. 304-306; Cornell H. Fleischer, *Tarihçi Mustafa Âli / Bir Osmanlı Aydın ve Bürokrati*, Çev. Ayla Ortaç, Tarih Vakfı Yurt Yay., İstanbul 2000; [Nihal] Atsız, *Âli Bibliyografyası*, İstanbul 1968; Mehmet Şeker, "Âli Hakkında Yazılmış Müstakil Biyografik Eserler ve Çalışmalar", *Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Araştırma Dergisi*, 1980, sayı: 12, ss. 197-205.

fa'nın İran Seferine katılmıştır. Ferhad Paşa'nın Divan Kâtipliği göreviyle altı sene kadar Bosna'da kalmış, Halep, Erzurum, Bağdad Defterdarlıklarında bulunmuştur. Bir aralık Amasya ve Kayseri Mirlivâlığına gönderilmiş, bir aralık da, edebî faaliyetlerinin mükâfatı olarak Mîr-i Mîrân rütbesiyle Şam Valiliğine tayin edilmişse de, kuvvetli bir ihtimale göre düşmanlarının hasedine uğrayarak bu vazifeye gitmeden azlolunmuştur. Kendisine Cidde Emirliği verilen Âlî bu son vazifesine Mısır ve Mekke yoluyla gitmiş, Kâbe'yi ziyaret ettikten sonra Cidde'deki görevine başlamış ve burada vefât etmiştir.²

Âlî'nin daha çok tarihçi, bürokrat ve şairlik yönü dikkat çektiği için tasavvufu ilgisiz, tasavvufu ilgili eserleri ve eserlerinde tasavvufun yeri üzerinde fazlaca durulmamıştır. Âlî külliyyâtı incelendiğinde tasavvufun bu külliyyât içinde önemli bir yeri olduğu görülecektir. En kapsamlı eseri sayılan *Künhü'l-Ahbâr*'ın önce bir şuarâ tezkiresi özelliği gösteren bölümleri bir araya getirilip yayınlanmışsa da eserin ilim erbabına ulaştırılmamış diğer bölümlerinde birçok sûfînin biyografisinin yer alıyor oluşu, onu tasavvuf tarihi açısından da ilgi çekici kılmaktadır. Eserin bütünüyle neşri için, aşağıda gösterileceği üzere şimdiye kadar iki yayın girişimi gerçekleştirilmiştir. Âlî'nin bu eserinde yer alan sûfîler hakkında söyledikleri oldukça dikkat çekicidir. Yine onun tasavvufî bir muhtevaya sahip *Riyâzü's-Sâlikîn* ve *Tuhfetü'l-Uşşâk* gibi manzum eserleri üzerinde çalışılmış fakat bu eserlere sadece edebî bir metin olarak yaklaşıldığı için tasavvufî muhtevaları incelenmemiştir. *Hilyetü'r-Ricâl* ise alanında Âlî'ye kadarki tasavvuf kaynaklarında ortaya konulmuş bilgileri bir araya getiren bir eser olarak dikkat çekicidir. Âlî'nin bu eserleri edebiyat tarihçileri için dikkat çekici malzemeler olduğu gibi tasavvuf tarihçileri için de değerlendirilmesi gereken eserlerdir.³

Âlî'nin bugüne kadar çevrimyazı veya sadeleştirme olarak yayınlanan çok sayıda eseri bulunmaktadır. Bunları sıralayarak müellifin günümüzde gördüğü ilgiyi ortaya koymak mümkündür:

1. *Künhü'l-Ahbâr'ın Tezkire Kısmı*, haz.: M. İsen, AKM Yay., Ankara 1994, 396 s.
2. *Kayseri Raşid Efendi Kütüphanesi'ndeki 901 ve 920 No.lu Nüshalara Göre*

2 Nihad Sami Banarlı, *Resimli Türk Edebiyatı Tarihi*, Millî Eğitim Bakanlığı Yay., İstanbul 2001, s. 611.

3 Âlî'ye tasavvuf tarihi açısından yaklaşan birkaç makale için bk. Reşat Öngören, "Osmanlılarda Devlet Ricali-Meşâyih Münasebetlerinin Boyutlarını Gösteren Yeni Bir Kaynak: Âlî'nin Şeyh Mehmed-i Dâği ile Alâkalı Menâkıbı", *İslâm Araştırmaları Dergisi* (İSAM), 1997, sayı: 1, ss. 107-114; Mehmet Şeker, "Müverrih Âlî'nin Tasavvufa Ait İki Eseri: Hilyetü'r-Ricâl ve Riyâzü's-Sâlikîn", *Diyanet Dergisi*, c. XVI, Mayıs-Haziran 1977, sayı: 3, s. 163. Ayrıca 3. dipnota verilen makalelerin çoğu da tasavvufî muhtevaya sahiptir.

- Kitâbü't-Târîh-i Kühnü'l-Ahbâr* I-II, haz.: Ahmet Uğur, Mustafa Çuhadar, Ahmet Gül ve İbrahim Hakkı Çuhadar, Erciyes Ü. Yay., Kayseri 1997, 1331 s.⁴
3. *Kühnü'l-Ahbâr*, haz.: M. Hüdayi Şentürk, TTK Yay., Ankara 2003, c. II, LXII+471 s.⁵
 4. *Câmiu'l-Buhûr der Mecâlis-i Sûr*, haz.: Ali Öztekin, TTK Yay., Ankara 1996, XIV+292 s.
 5. *Hâlâtü'l-Kâhire mine'l-Âdâti'z-Zâhire*, haz.: Orhan Şaik Gökyay, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara 1984, 158 s.
 6. *Mevâidü'n-Nefâis fî Kavâidi'l-Mecâlis / Görgü ve Toplum Kuralları Üzerinde Ziyafet Sofraları I-II*, Sad.: Orhan Şaik Gökyay, Tercüman 1001 Temel Eser Yay., İstanbul 1978, 235-430 s. Diğer baskıları: *Mevâidü'n-Nefâis fî Kavâidi'l-Mecâlis / Onaltıncı Yüzyıl Osmanlı İmparatorluğunda Gelenekler – Görenekler ve Sosyal Hayat*, Sad.: Cemil Yener, Hünkâr Kitabevi Yay., İstanbul 1975, 208 s.; Gelibolulu Mustafa 'Âlî ve *Mevâ'idü'n-Nefâis fî Kavâidi'l-Mecâlis*, haz.: Mehmet Şeker, TTK Yay., Ankara 1997, XXI+431 s.⁶
 7. *Vâridâtü'l-Enîka / Gelibolulu Mustafa Âlî ve Divânı*, haz.: Kudret Altun, Özlem Kitabevi Yay., Niğde 1999, XLVII+531 +10 s.
 8. *Riyâzü's-Sâlikîn*, haz.: Mehmet Arslan ve İ. Hakkı Aksoyak, Dilek Matb., Sivas 1998, 225+4 s.
 1. 7. *Tuhfetü'l-Uşşâk*, haz.: İ. Hakkı Aksoyak, MEB Yay., İstanbul 2003, IX+358 s.
 9. *Hattatların ve Kitap Sanatçılarının Destanları (Menâkıb-ı Hünerverân)*, Sad.: Müjgân Cunbur, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara 1982, 164 s.
 10. Gelibolulu Mustafa Âlî'nin Manzum Kırk Hadis Tercümeleri, haz.: Mustafa Aksoy, İstanbul 1991.
 11. *Hayyâm'a Nazireler*, haz.: Orhan Başaran & Mehmet Atalay, Erzurum 2004.

Bunların dışında irili ufaklı birçok eseri de makaleler hâlinde yayınlanmış-

4 Bu neşrin eleştirisi için bk. M. Hüdayi Şentürk, "Önsöz", *Kühnü'l-Ahbâr*, TTK Yay., Ankara 2003, c. II, s. XIX.

5 Eseri hazırlayan ilk cilt üzerinde daha önce çalışıldığı gerekçesiyle neşrin ikinci ciltten başlatılmıştır. Bu cilt Fatih Sultan Mehmed devrini kapsar (1451-1481). Şentürk *Kühnü'l-Ahbâr*'ın Osmanlı Tarihini ihtiva eden son rüknünü "Yedi ciltte tamamlamayı öngördüğünü" belirtmektedir. Bk. Şentürk, "Önsöz", *age.*, s. XVII.

6 Bu eserin tıpkıbasımı da yapılmıştır. Bk. *Mevâidü'n-Nefâis fî Kavâidi'l-Mecâlis*, Neşr. Cavit Baysun, İstanbul 1956.

tır.⁷

Hilyetü'r-Ricâl

Gelibolulu Mustafa Âlî'nin Ricâl-i Gaybın tarihine dair bir eseri sayabileceğimiz *Hilyetü'r-Ricâl fi'l-Aktâb ve'n-Nücebâ ve'l-Abdâl*, ele aldığı konuyu tarihçi mantığıyla fakat tamamen tasavvuf alanının içinde kalarak ele alan bir çalışmadır.

a) Muhtevası

Hilyetü'r-Ricâl, üç bâbdan müteşekkildir. Birinci bâb, "Kutbü'l-Aktâb ve erâyiki kutbiyyete cülûs eden evliyâ-i maârif-meâb zümresinin menâkıbı" hakkındadır. İkinci bâbda "Ehlü'r-Ricâl" veya "Ricâlu'llâh – Ricâlü'l-Gayb"ın kim oldukları üzerinde durulmaktadır. Üçüncü bâbda ise "Melâmiyyûn" ve "Muhaddesûn" zümreleri ele alınmaktadır.

Âlî'nin, bu eserinde tasavvufî bir konuyu ele almakla birlikte, tarihçi hüviyetini koruduğu söylenebilir. Çünkü son derece soyut bir âlemden söz açmasına rağmen "kutub" veya "abdâl" gibi terimlerle andığı ve öyle herkesin kolayca iletişim kuramayacağı kimselerin her asırda kimler olduklarını, yaşadıkları şehir ve bölgeleri, hatta bazen doğum ve ölüm tarihlerini vermeye çalışmaktadır. Örnek vermek gerekirse Aktâbdan söz ederken, Hz. Muhammed döneminde yaşayan kutubların hangi sahâbîler olduğunu adlarıyla tespit etmektedir. Bu yönüyle de tasavvufî bir konuyu mümkün olduğunca somutlaştırmış olmaktadır.

7 Bk. İ. Hakkı Aksoyak, "Gelibolulu Mustafa Âlî'nin Gül-i Sad Berg'i", *Türklük Bilimi Araştırmaları* (Sivas), 1997, sayı: 4, ss. 163-165; Aksoyak, "Gelibolulu Mustafa Âlî'nin Gelibolu Şehrengiz'i", *Türklük Bilimi Araştırmaları*, 1997, sayı: 3, ss. 157-176; Mehmet Arslan, "Gelibolulu Âlî'nin Hurafelerden İbarettir Bir Eseri: Mir'âtü'l-Avâlim", *Türklük Bilimi Araştırmaları* (Sivas), 1988, ss. 29-59; Arslan-Aksoyak, "Gelibolulu Âlî'nin Dalkavukluk Örneği Bir Risalesi: Risale-i Zırgamiyye", *Türklük Bilimi Araştırmaları* (Sivas), 1995, sayı: 1, ss. 209-226; Arslan-Aksoyak, "Gelibolulu Mustafa Âlî'nin Kerbelâ Mersiyelerini Muhteva Bir Risalesi: "Subhatü'l-Abdâl", *Türklük Bilimi Araştırmaları* (Sivas), 1996, sayı: 2, ss. 49-67; Arslan-Aksoyak, "Gelibolulu Âlî'nin Şerh Muhtevalı Dört Risalesi: "Me'âlimü't-Tevhid", "Dakâ'ikü't-Tevhid", "Nikâtü'l-Kâl Fi Tazmîni'l-Makâl", "Câmî'nin Bir Beytinin Şerhi", *Türklük Bilimi Araştırmaları* (Sivas), 1998, sayı: 6, ss. 263-288; Arslan, "Edebî Bir Hüviyet Taşıyan Bir Vakfiye Örneği: Gelibolulu Âlî'nin Vakfiyesi", *Cumhuriyet Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi* (Sivas), 1998, sayı: 20-21, ss. 33-47; Arslan, "Osmanlı Devlet Yönetimine Ait Siyasetnâme Özelliği Taşıyan Küçük Bir Risale: Gelibolulu Âlî'nin "Hakâyuku'l-Ekâlîm" Adlı Eseri", *Osmanlı Edebiyat-Tarih-Kültür Makaleleri*, Kitabevi Yay., İstanbul 2000, ss. 419-430; Aksoyak, "Gelibolulu Mustafa Âlî'nin Menşeu'l-İnşâ'sı", *Türklük Bilimi Araştırmaları* (Niğde), 2006, sayı: 19, ss. 225-244.

Hilyetü'r-Ricâl'de ele alınan Ricâl-i Gayb zümreleri, eserin kaynaklarını incelediğimiz bölümde de üzerinde durduğumuz gibi İbn-i Arabî'nin *Istılâhu's-Sûfiyye* ve Hâce Muhammed Pârsa'nın *Faslu'l-Hitâb* adlı eserlerine bağlı kalınarak açıklanmış, bu iki kaynaktaki bilgiler harmanlanmıştır.

Âlî, *Hilye'*nin ilk bâbında "ricâlu'llâhın evveli ve makâmât ve ahvâl ile cümleden ekmel ve efdali"nin "Aktâb" olduğunu söyler. Aktâbın en üstünde ise "Gavs" yer alır. Aktâbın bir kısmı zâhirde hüküm sahibidir, ulu'l-emrdir; bir kısmı ise "hilâfet-i bâtine" ile mukayyedir. Âlî, ilk zümreye örnek olarak Ebû Bekir, Ömer, Osman, Ali, Hasan, Ömer b. Abdülaziz ve Mütevekkil Bil-lâh'ı, ikinci gruba örnek olarak ise Ahmed b. Hârûn er-Reşîd Sebî ve Bâyezîd-i Bistamî'yi verir.

İsâm-ı Karenî'ye ayrı bir bölüm (matlab) ayıran Âlî, Hazret-i Peygamber döneminde, Üveys el-Karenî'nin amcası olan bu zâtın kutub olduğunu, onun ölümüyle yerine Ahmed b. Atâ'nın geçtiğini belirtir. Hâce Muhammed Pârsa'nın yaşadığı dönemde ise kutbiyyet makamına Abdullah-ı Şâmî yerine İmâdüddîn Abdülvehhâb'ın geçtiği, bu zatın ise Peygamberimiz döneminden itibaren on dokuzuncu kutub olduğu tespitini yapar.

Hızır'ın da Ricâl-i Gayb içinde önemli bir yeri vardır. Âlî, Hızır ve İlyas'a ayrı bir bölümde yer vermiştir. Burada Hızır'la İlyas Peygamber'in akrabalık dereceleri gibi birtakım ayrıntılara girmekte, Hızır'la Hz. Muhammed karşılaşmasına dair bazı rivâyetler nakletmektedir. Hızır'ın olağanüstü yönleriyle ilgili birçok ayrıntıyı bu bölümde verir.

"Tafsîl-i Aktâb" başlıklı bölümde Kutbun yeryüzünde iki tane olduğunu, bunlardan birine "kutbü'l-irşâd", diğerine ise "kutbü'l-abdâl" denildiğini aktarmakta, özellikleri ve sayıları hakkında bilgiler vermektedir. "Kutbü'l-aktâb" kavramını da ele alan Âlî, bunun "hakikat-i Muhammediyye" olduğunu vurgulamaktadır. *Faslu'l-Hitâb*'dan aktararak kutupların on iki adet olduğunu söylemekte ve her bir kutbu teker teker ele alarak, özellikleri hakkında şaşırtıcı ayrıntılar vermektedir.

Kutub ve gavs kavramlarının açıklandığı bölümden sonra İkinci Bâba geçen Âlî burada sayıları belirli, "Rabbânî hizmetlere memur", hakikat yolunu yolcusu "fırka-i evliyâ-i sâlihîn" in kimler olduğunu açıklamaya girişmektedir. Bu grupta söz ettiği evliyâ zümreleri ise şunlardır:

1. İmâmân: Her çağda iki kişidir.
2. Evtâd: Dört kişidir. Kadınlardan da olabilir.
3. Abdal: Yedi kişidir.
4. Nukabâ: Her asırda on iki kişidir.
5. Nücebâ: her asırda sekiz kişidir.

6. Havâriyyûn: Her asırda bir kişidir.
7. Recebiyyûn: Her dönemde kırk kişidir.
8. Hatm: Bütün zamanlarda tek kişidir.
9. Rukabâ: Hz. Âdem'den kıyamete kadar çok sayıda kişidirler.
10. Kırklar
11. Yediler
12. Beşler
13. Üçler
14. Birler
15. Ricâlü'l-Gayb: On kişidir.
16. Zühhâd: On sekiz kişidir.
17. Ricâlü'l-Fütüvve: Sekiz kişidir.
18. Ricâl-i Hannân veya Ricâl-i Atf: On beş kişidir.
19. Ricâlü'l-Heybet ve'l-Celâl: Dört kişidir.
20. Ricâlü'l-Feth: Yirmi dört kişidir.
21. Ricâl-i 'Ulâ: Yedi kişidir.
22. Ricâl-i Tahtaşfil: Yirmi bir kişidir.
23. Üç Veliyy-i Vâsıl (Âlî bunlar için özel bir isim kullanmıyor.)
24. İlâhiyyûn-ı Rahmâniyyûn: Üç kişidir.
25. Bir zât-ı pâk
26. Bir zât-ı Azîmü'ş-şân
27. Bir zât-ı şerîf
28. Sakît-ı Refref
29. Ricâlü'l-Gınâ: Her asırda iki kişidir.
30. Ricâl-i Ayne't-Tahkîm ve'z-Zevâyid: On kişidir.
31. Büdelâ: On iki kişidir. Zaman zaman Abdal ve Nukabâ ile karıştırılırlarsa da farklıdırlar.
32. Ricâl-i İştîyâk: Beş kişidir.
33. Ricâl-i Eyyâm-ı Sitte: Altı kişidir.⁸

Ayrıca bunların adları, kendilerine mahsus özellikleri, hangi peygamberin sîreti üzere oldukları ve bu zümreleri tanıtan Kur'ân âyetleri de bu bölümde gösterilmektedir.⁹

8 Krş. Ahmet Ögke, "Bir Tasavvuf Terimi Olarak Ricâlü'l-Gayb –İbn Arabî'nin Görüşleri–", *Tasavvuf* (Ankara), Yıl: II, Ocak 2001, sayı: 5, ss. 172-197; Hasan Türkmenoğlu, *Gayb Erenleri*, Mavi Yay., İstanbul 2003.

9 *Hilyetü'r-Ricâl*'in buraya kadarki metninin çevrimyazısı için bk. İbrahim Halil Aslantürk, *Gelibolulu Mustafa Âlî'nin Tasavvuf Tarihine Âit Risalesi: Hilyetü'r-Ricâl* (Basılmamış Lisans Tezi), Gazi Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, Ankara 2002.

“Ricâlullah”ın burada sıralanan grupların dışında kalanları ise Üçüncü Bâb’ı oluşturmaktadır. Çevrim yazısını sunacağımız Üçüncü Bâb; Melâmiyyûn ve Muhaddesûn zümrelerini konu almaktadır.

İbn Arabî'nin Ricâl-i Gayb zümrelerine dair söylediklerini konu alan ve Ahmet Ögke tarafından yapılmış ayrıntılı bir araştırmanın tam da bu noktada bizim için önem taşıdığını vurgulayarak Âlî'nin eserindeki Ricâl-i Gayb zümreleriyle İbn-i Arabî'nin eserlerinde geçen ricâl zümrelerinin adlarını karşılaştırabiliriz. Hemen belirtelim ki Âlî'nin kaynakları arasında İbn Arabî'nin *İstîlâhu's-Sûfiyye*'si de yer almaktadır. Fakat görünen odur ki Âlî, Hâce Muhammed Pârsa'nın *Kûtu'l-Kulûb*, *Kuşeyrî Risâlesi*, *İhyâu Ulûmi'd-Dîn* ilk ve temel tasavvuf kaynaklarını esas alarak yazdığı *Faslu'l-Hitâb* adlı eserini daha öncelikli olarak kullanmıştır. Aslında Âlî, İbn Arabî ile Pârsâ'yı *Hilyetü'r-Ricâl*'de birleştirmiş olmaktadır.

Ögke'nin araştırmasında İbn Arabî'nin konuyla ilgili olarak sıraladığı kavramlarla Âlî'nin eserinde sıralanan kavramları karşılaştırdığımızda bazı farklılıklar ortaya çıkmaktadır. Yine hemen belirtelim ki Âlî'nin sıralaması ana hatlarıyla İbn Arabî'nin sıralamasıyla aynıdır. Âlî de önce kutb-aktâb kavramını ele almakta peşinden de Ricâlü'l-Gaybı öncelikle iki gruba ayırmaktadır. Bunlarsa sayıları muayyen olan ricâl ile belli olmayan ricâldir. Sayıları belli olan Rical-i Gayb, İbn-i Arabî'de; İmâmân, Evtâd, Abdâl, Nukabâ, Nucebâ, Havâriyyûn, Recebiyyûn, Hatm (veya Hâtem), Mustafûn (Müctebûn), Ahyâr, Sulehâ, On Ricâlü'l-Gayb, Ricâlü Kuvveti'l-İlâhiyye (Ricâlü'l-Kahr), Ricâlü'l-Cenân (Atf-ı İlâhî), Ricâlü'l-Feth, Ricâlü'l-Meâricü'l-Ulâ, Ricâlü Tahte'l-Esfel, Ricâlü İmdâdi'l-İlâhî ve'l-Kevnî, İlâhiyyûn (Rahmâniyyûn), Ricâlü'l-Ayn, Ricâlü'l-Ganî Billâh, Ricâlü Ayni't-Tahkîm ve'z-Zevâid, Büdelâ, Ricâlü'l-İştîyâk, Ricâlü Eyyâmî's-Sitte, Ricâlü'l-İlâhiyye, Ricâlü Salavâti'l-Hams'dır.¹⁰ Sayıları belli olmayan ricâl ise İbn-i Arabî'de Melâmiyye, Ricâlü'l-Mâ', Efrâd, Ümenâ, Kurrâ, Sücûdü'l-Kalb, Ahbâb (Mahbûbûn ve Muhibbûn), Ahillâ, Muhaddesûn, Sümerâ, ve Verese'dir.

Âlî'nin sayıları belli olan ricâl için kullandığı terimler İbn Arabî'nin sıralamasında yer alan ilk sekiz terime kadar aynıysa da bundan sonra farklılaşmaktadır. Âlî'nin kullandığı Rukabâ, Kırklar, Yediler, Beşler, Üçler, Birler, Zühhâd vb. terimlere İbn Arabî'de rastlanmamakta, buna karşılık İbn Arabî'nin kullandığı Mustafûn, Ahyâr, Sulehâ vb. kavramlara da Âlî'de rastlanmamaktadır.

Yine İbn-i Arabî'nin sayıları belli olmayan ricâl için kullandığı terimlerle Âlî'nin yer verdiği terimler arasında da farklılık vardır. İbn Arabî burada yuka-

10 Bk. Ögke, agm., ss. 175-189.

rıda sıraladığımız terimleri kullanırken Âlî, Melâmiyye, Ricâlü'l-Mâ', Efrâd ve Muhaddesûn¹¹ sıralamasını kullanmakta, İbn Arabî'nin ayrı bir zümre kabul ettiği Ümenâ'yı Melâmiyyûnla bir tutmaktadır. Kurrâ, Sücûdü'l-Kalb, Ahabâb, Ahillâ, Sümerâ ve Verese terimlerini ise kullanmamaktadır. Bu farklılaşmanın Âlî'nin Pârsâ'yı da kaynak olarak kullanmasından kaynaklandığı açıktır.

Pârsâ'nın *Faslu'l-Hitâb'*ında da Ricâlü'l-Gayb, müstakil bir bölümde incelenmiştir.¹² Âlî, bu bölümü olduğu gibi eserine aktarmıştır. İbn Arabî'nin verdiği bilgilerin dışındaki bilgiler daha çok bu kitaba dayalıdır. Örnek vermek gerekirse, İsmâ-ı Karenî ve Hızır'la ilgili bilgiler bu kitaptan alınmış gözükmektedir.

Âlî, ricâl zümrelerini açıkladıktan sonra mutlaka her zümreyle ilgili birkaç beyte yer vermektedir. Dolayısıyla bu beyitler bir araya getirildiğinde müstakil bir Ricâl-i Gayb manzûmesi de ortaya çıkacaktır.

*Hilye'*de yer verilen görüşler şüphesiz İslâm dünyasında genel kabul görmüş görüşler değildir. Ancak eserin metninde de görüldüğü üzere işlenen konu birçok âyet ve hadisle desteklenmiştir. Bu bakımdan âyetlerin işarî bir tefsirinin yapıldığı söylenebilir. Konuyla ilgili hadisler ise güvenilir bulunmayabilir.¹³

Tasavvuf tarihinin şüphesiz en gizemli ve en çok ilgi ve aynı zamanda tepki çeken Kutub, Abdal, Ricâl-i Gayb gibi konularına getirdiği açıklıkla Gelibolulu Âlî tasavvuf alanında da behre sahibi bir müellif olduğunu göstermiş olmaktadır.¹⁴

b) Kaynakları

Eserin iki ana kaynağı müellifin de Şeyh-i Ekber ünvanıyla andığı İbn Arabî'nin *İstılâhu's-Sûfiyye* ve Hâce Muhammed Pârsâ'nın (ö. 822/1419-1420) *Faslu'l-Hitâbli Vasli'l-Ahabâb*¹⁵ adlı eserleridir. Bu iki eserden ilki muhtasar bir eser olmakla birlikte *Faslu'l-Hitâb*, daha önce yazılmış *Kûtu'l-Kulûb*, *Taarruf*, *Kuşeyrî Risâlesi*,

11 *DİA*'nda "muhaddesûn" kavramı yanlışlıkla "muhaddisler" şeklinde çevrilmiş; "Hilyetü'r-ricâl'de ise velîler, Melâmîler ve hadisçilerden bahseder." denilmiştir. Bk. Bekir Kütükoğlu, "Âli Mustafa Efendi", *DİA*, c. II, s. 415.

12 Bk. Muhammed Pârsâ, *Tevhîde Giriş / Faslu'l-Hitâb Tercemesi*, çev.: Ali Hüsrevoğlu, Erkam Yay., İstanbul 1988, ss. 409-417.

13 Ögke, araştırmasında konuyla ilgili eleştirel görüşleri cevaplamış, ricâl-i gayb konusuna açıklık getiren hadisleri güvenilirlikleri açısından inceleyerek bu hususta olumlu bir sonuca ulaşmıştır. Bk. Ögke, agm., ss. 161-172.

14 Âlî'nin tasavvufî yönüyle ilgili olarak bk. Bursalı Mehmed Tâhir, *Müverrihîn-i Osmâniyye'den Âlî ve Kâtip Çelebi*, İstanbul 1382.

15 Eser Türkçe'ye tercüme edilmiştir: *Tevhîde Giriş / Faslu'l-Hitâb Tercümesi*, çev.: Ali Hüsrevoğlu, İstanbul 1988.

İhyû Ulûmi'd-Dîn ve *Avârifü'l-Maârif* gibi temel tasavvuf kaynaklarında yer almış bilgileri bir araya getiren önemli bir kaynaktır.

Metinde İbn Arabî ve Pârsâ'nın adı sık sık anılmaktadır. Âlî, bu iki müelliften Hâce Muhammed Pârsâ'nın adını öncelikle anmakta ve asıl kaynağı olarak onun eserini zikretmektedir:

“Evliyâ-i vâsılın ve ulemâ-i ilme'l-yakîn –Kaddesa'llâhu esrârehüm ve enâre burhânehüm ve âsârehüm– evliyâ-i kirâmın tabakâtını ve ricâlu'llâhın makâmât ve hâlâtını, husûsen emr-i Hak'la me'mûr oldukları hüdâmâtı ve kendülere asâleten ve niyâbeten lâyih olan vâridâtı tahkîk ettikten mâ-adâ esmâ-i şerîfelerini ve evsâf-ı münîfelerini ve her sınıfın adedini ve her zümrenin saâdet-i sermedini ba'zı resâilin ale'l-husûs sultânü'l-ârifîn, burhânü'l-muhakkıkîn İmâm Muhammed Pârsâ –Kaddesa'llâhu sirrehu'l-esnâ– kitâb-ı *Faslu'l-Hitâb*'ında tafsîl ve tasfîr ve tedkîk ve tahrîr buyurmağla bu hakîr-i kesîrû't-taksîr bende-i esfel Âlî-şehîr ol resâil-i bî-nazîre vaktle nazar ve kitâb-ı *Faslu'l-Hitâb*'ın aftâb-ı mütâlaasına nice günler sarf-ı basar kılıp ol mazmûn-ı müstetâb, mânend-i gevhîr-i nâ-yâb her cihetle kem-yâb olmağın kutbu'z-zamân halîfetü'r-Rahmân (...) Pâdişâhımız Sultân Murâd Hân ibni's-Sultân Selîm Hân İbni's-Sultân Süleymân Hân (...), her cihetle sâlih ve mütedeyyin-i Âl-i Osmân ve selâtîn-i cihân mâbeyninde diyânet ve velâyeti müteayyin, husûsen zât-ı şerîfleri ehl-i sülûk ve bunca riyâset ve saltanatla lezâiz-i dünyevîyye huzûr-ı pür-hubûrlarında metrûk olmağla hazâne-i âmirelerine ithâf ve ihdâsı ve südde-i seniyyelerine bu bâbdan nice meânî inhâsî niyyetine terk san'atiyle Türkî dilde üç bâb üzerinde te'lîf olundu ve nâm-ı latîfi *Hilyetü'r-Ricâl* kılındı.”¹⁶

Hilye'nin kaynaklarından olan İbn Arabî'nin adı ise eserin girişinde değil, “Evvelki Bâb” başlıklı ilk bölümünde “Gavs” kavramı ele alınırken; “Nite ki, Şeyh Muhyî'd-dîn-i Arabî –Kuddise sirruhû– Hazretleri ıstîlâhât-ı sûfiyyeye müştemil olan risâlesi (...)” biçiminde geçmektedir. Gerçekten de İbn-i Arabî'nin *Istîlâhu's-Sûfiyye* adlı bir eseri vardır ve bu eser söz konusu kavramları çoğu zaman birer cümleyle açıklayan oldukça muhtasar bir eserdir.¹⁷ Fakat öyle görünmektedir ki Âlî, ismini vermemekle birlikte İbn Arabî'nin *Hilyetü'l-Abdâl*¹⁸ adlı eserinden ve hatta bütün külliyâtından da yararlanmıştı.

Gelibolulu Âlî, iki ana kaynağının dışında, konuyla ilgisi bakımından bazı coğrafya ve astronomi kitaplarını da mütalaa ettiğini belirtmekte fakat adlarını vermemektedir.¹⁹ Adlarını verdiği diğer birkaç eser ise Alâüddeve Ahmed b. Muhammed Semnânî'nin *Kitabü'l-Örfü* ve Sülemî'nin *Risâletü'l-Melâmiyye*'si²⁰ gibi tasavvufî eserlerdir.

16 Âlî, *Hilyetü'r-Ricâl*, vr. 2a-2b.

17 Tercümesi için bk. İbn Arabî, *Risâleler-I*, çev.: Vahdeddin İnce, Kitsan Yay., İstanbul ts., ss. 315-333.

18 Tercümesi için bk. İbn Arabî, *Risâleler-III*, çev.: Vahdeddin İnce, Kitsan Yay., İstanbul ts., ss. 331-343.

19 *Hilye*, vr. 2b.

20 Türkçeye tercüme edilmiştir: *İslâm Tarihinde İlk Melâmet* içinde, çev.: Ömer Rıza Doğrul, İnkılâp Kitabevi, İstanbul 1950.

c) Nüsha Tavsifi

Yazma hâlindeki *Hilyetü'r-Ricâl*'i incelerken müellif hattı nüshayı esas aldık. Bu nüsha, Süleymaniye Kütüphanesi Reşit Efendi Kitaplığında 1146 numarada kayıtlıdır ve 46 varaktır.²¹ Eser, 985/1577 senesinde Ramazan ayında yazılmıştır.²²

Hilyetü'r-Ricâl'de Melâmiyyûn ve Muhaddesûn

a) Melâmiyyûn ve Muhaddesûn Zümreleri

Hakkında müstakil araştırmalar yapılan bir kavram olarak Melâmîlik, genellikle tasavvufta özgün bir damar kabul edilmektedir. Muhaddesûn kavramına ise sadece ricâl-i gayble ilgili kaynak eserlerde rastlanır.²³

Âlî'nin eserinin Üçüncü Bâbında yer alan ricâl zümreleri Melâmiyyûn, Ricâlü'l-Mâ', Efrâd, ve Muhaddesûndur. Âlî hemen peşinden İbn-i Arabî'nin Ricâlü'l-Gayb'le ilgili görüşlerini özetle aktarmaktadır. İbn Arabî'ye göre bu zümreler "ricâlü'l-merâtib" yani sayıları belli olmayan ricâldir.²⁴

Ayrıca bölümün sonunda yer alan "Dâire-i Ricâlü'l-Gayb" şemasında ricâlin harflerle rumuzları ve yönleri gösterilmiş, peşinden de bir Ricâlü'l-Gayb duası verilmiştir. Eserin son varağundan bir önceki varakta (vr. 46a) ise söz konusu daire bir manzumeyle anlatılmıştır.

Hilyetü'r-Ricâl'de bu kavramlar şöyle açıklanmaktadır:

Melâmiyyûn: Sayıları oldukça çoktur. Bir isimleri de "Ümenâ"dır. Hz. Ebû Bekir, Selmân-ı Fârisî gibi sahabîlerle ünlü sûfilerden Hamdûn el-Kassâr, Ebû Saîd el-Harrâz ve Bâyezîd-i Bistâmî bu zümreye dâhildir. Sülemî, konuyla ilgili risalesinde Melâmet ehlinin bîatını Allah'ın kurbet, zülfâ, üns ve ittisâl gibi sıfatlarla donattığını, fakat sadece zahirlerini halka açtığını söylemiştir. Bu hâl, onların belirleyici vasfıdır. Çünkü bîatları zâhirleri üzerinde etkili olmamalıdır. Hazret-i Peygamber de Miraç ile dünyadan yüce bir mahalle yükselmiş, daha sonra mülk âlemine inmiştir. Melâmet ehlinin usûlü zahirlerinde bîatlarına tutulmuş bir ayna olmaması, bîatlarında ise Allah'la herhangi bir dâvaları bulunmamasıdır. Sırlarını akrabaları bile bilemez. Nefislerine muhâlefet etmeye büyük önem verirler. Manevî dereceleri yükseldikçe tevazuları artar. Kendi-

21 *Hilye*'nin diğer nüshaları için bk. Atsız, *Âli Bibliyografyası*.

22 Ancak *Hilye*'nin Topkapı Sarayı Müzesi Revan Kısmı, no. 465'teki nüshasında eserin Şevval ayında yazıldığı kayıtlıdır. Kaynaklar, müellif hattı nüshaya dayanarak eserin Ramazan ayında yazıldığını kabul etmektedir. Bk. Atsız, *age.*, s. 42; Şeker, *agm.*, 163.

23 Melâmiyyûn ve Muhaddesûn kavramlarının İbn Arabî'ye göre açıklaması için bk. Ögke, *agm.*, s. 190, ss. 194-196.

24 Bk. Ögke, *agm.*, s. 190.

lerini diğer Müslümanlardan farklı görmezler. Bu sebeple de asla kimse onların Melâmiyyûndan olduklarını fark edemez. Kalp gözleri açık olduğu için onlar başkalarının hâllerini keşfedebilirler. Şer'î emir ve yasaklara son derece riâyet ederler. Makam ve mevkinden şiddetle kaçınırlar. Ricâlullahun diğer zümrelerinden üstündürler.²⁵

Ricâlü'l-Mâ': Deniz dipleri ve ırmak içlerinde ibadet, namaz ve taatle meşgul kimselerdir. Zâhîrde onları gören olmaz. Yalnız Ebu's-Suûd b. eş-Şiblî bir gün Dicle kenarında otururken içinden, deniz ve ırmaklarda balıkların dışında ibadet ehli kimseler var mıdır, diye düşünürken Ricâlü'l-Mâ' dan biri ırmaktan çıkmış ve hâlini ona açıklamıştır. Bu olayı İbn-i Arabî anlatmaktadır.²⁶

Efrâd: Bunlara "Mukarrebûn" da denir. Makamları Dâire-i Kutbun dışındadır. Melekler zümresinden Ervâh-ı Müheymin'e benzerler. Hızır da Efrâd'dandır. Hz. Peygamber, peygamberlik görevine, bu makamdayken erişmiştir. Abdülkâdir [Cilânî] ve Muhammed b. Kâidü'l-Evânî de bunlardandır. Melâmiyyûn gibi nazarları kalb dairesinin dışındadır.²⁷

Muhaddesûn: Hz. Ömer bu zümredendir. İki sınıfa ayrılırlar. İlk sınıftakiler Allah kelâmını hicap ardından dinler, insanların konuşma tarzına aykırı bir yolla onlara söylerler. "Allah hiçbir ademoğluna doğrudan bir söz söylemiş değildir. Yalnız gönle bildirerek, veya kendini göstermeden..." (Şûrâ 42/51) âyeti onları anlatır. İkinci sınıftakiler ise melekî ruhlarca kâh kalplerine kâh kulaklarına fısıldananlardır. Bu sınıfın izlediği yol, riyazet ve bedenî mücahedeler yoludur. Nasıl olursa olsun saflığa erişip uygun âleme ulaşır, Ervâh-ı İlliyyîn'in mertebelerine vasıl olurlar. Olağanüstü mânâların hepsi bu kimselerin nefesine nakşedilir ve uygun bir rûhânî sınıf hasebiyle gayb ilimlerinden birçok şey onlara açılır.²⁸

b) Metin:

[42a] ÜÇÜNCÜ BÂB

Adedleri nâ-mahsûr ve kerâmât-ı acîbeleri mezkûr ve meşhûr olan *Melâmiyye* ve *Muhaddesûn* husûsan Efrâd-ı Mukarrebûn olan evliyâ-i kerâmet-menâb "*Tûbâ le-hüm ve hüsnâ meâb*"²⁹ zümresinin latîf garîbeleri tefhîmde tasvîr ve tasdîr olunmuştur.

25 Âlî, *Hilye*, vr. 39b-42a. Krş. Ögke, agm., s. 190.

26 Âlî, *Hilye*, vr. 42b-43a. Krş. Ögke, agm., s. 190.

27 Âlî, *Hilye*, vr. 43a-44a. Krş. Ögke, agm., ss. 190-191.

28 Âlî, *Hilye*, vr. 44a-45a. Krş. Ögke, agm., ss. 194-196.

29 er-Ra'd, 13/29.

Matlab: Melâmiyye

İmdi ricâl-i celîlü'l-mikdârdan biri zümre-i Melâmiyyedir. Aded-i muayyenleri yoktur ve rütbe-i âliyyelerine şâhid-i müşâhedeleri begâyet çoktur. Ve bi'l-cümle bunlar tarîk-ı hakta olan [40b] ricâl-i güzînin sâdâtıdır. Hattâ "Ümenâ" dedikleri bunlardır. Husûsen sened-i enbiyâ Muhammed Mustafâ salla'llâhu 'aleyhi ve sellem ve Ebû Bekri's-Sıddîk ve Selmân-ı Fâris radiya'llâhu 'an-hümâ ve meşâyih-i kibârdan Hamdûn el-Kassâr ve Ebû Saîd el-Harrâz ve Ebû Yezîd-i Bistâmî rahimehumu'llâhu Teâlâ bu fırka-i celîleye dâhil olmuşlar idi. Ammâ şeyh-i âlim ve ârif Ebû Abdurrahmân Muhammed b. Hüseyin b. Muhammed b. Mûsâ-i Sülemî-i Nîşâbüri rahmetu'llâhi aleyh bir risâlesinde tarîk-ı Ehl-i Melâmeti ve bunlardağı ahvâl ü ahlâk ve kerâmeti bu vechile beyân buyurmuştur ki; Tâife-i Melâmiyye şol mertebe-i sâmiyye sâhibleridir ki, Hak Sübhâne-hû ve Teâlâ bunların bevâtınını "kurbet" ve "zülfâ" ve "üns" ve "ittisâl"den envâ'-ı kerâmetle tezyîn edip menzilet-i ulyâlarını halktan saklamıştır. Ancak mânâ-yı iftirâkta olan zevâhirlerini nâsa ızhâr eylemiştir. Tâ ki Hak celle ve 'alâyla hâlleri sâlim ola. Pes bu hâl onların a'zam-i ahvâlleridir ki bânınları zâhirlerinde müessir olmaya. Nete ki Fahr-i Âlem salla'llâhu 'aleyhi ve sellem Leyle-i Mîracda mahall-i "kurb" ve "dünüvv"den mahall-i âlâya vardı. "*Aralarındaki mesafe iki yay aralığı kadar, hatta daha yakın oldu.*"³⁰ nass-ı şerîfine mâ-sadak-ı [41a] hâss oldu. Ba'de-hû âlem-i mülke indi. Ve ahvâl-i zâhireden halkla söyleşti. Hâlen ki hâl-i dünüvv ve kurbetten zâhirinde hîç bir nesne zâhir olmadı. Zirâ Ehl-i Melâmetin usûlündendir ki zâhirlerinde halk için mir'ât olmaz ve bânınlarında Bârî Hudâ'yla sûret-i dâvâları zuhûr bulmaz. Ve kendülerin esrârına akrabâları ve onların kulûbu ıttılâ kılmaz. Ve dâyimâ Hak'la tefrika makâmın gösterirler. Ve Hak'la ayn-i cemde mütehakkik olurlar. Husûsan kazâ-i hukûk ve terk-i iktizâ-i hukûk kendülere âdet olur. Ve her bâr nefslerine yardım etmeyip intikâm ederler ve nefslerine ihânette bezl-i nefis tarîkına giderler. Ve duâları makbûl-i Hak oldukta mekr ve istidrâc ihtimâliyle melûl ve mahzûn olurlar. Ve cemî-i ahvâlde nefslerine ihânet ve muhâlefeti evlâ görürler. Ve dâyimü'l-evkât "*İttekû firâsete'l-mü'min*"³¹ hadîs-i şerîfinin mazmûniyle âmil olup mü'minlerin firâsetinden kendülerde nesne kaldığın istemezler. Ve bir kimsede ki gayret-i firâseti bâkiye ola ol kendi nefsi için nice firâset dâvâ edebilir diyü istiğrâb ederler. Ve her bâr ki Hak [41b] celle ve 'alâyla hâlleri esahh ve âlâ ola, tevâzûlarını artırırlar. Ve nefslerinin havf ve haşyetini ziyâde görürler. Ve'l-hâsıl sâyir Müslümânlardan bir hâlet-i zâyide ile kendülere imtiyâz ver-

30 en-Necm, 53/9.

31 "Mü'minin firâsetinden korkun." Hadis: Tirmizî, *es-Sünen*, Tefsîru'l-Kur'ân 12.ş

mezler. Çarşılarda gezerler, muhill olurlar. Mü'minînle musâhabet dahi ederler. Aslâ onları kimse bilmez, Melâmiyyeden idüklerini idrâk kılmaz. Ve ibâdet ve tâatlarında dahi âmmeden ziyâde bir amel-i mefrûz ve onlardan fazla edâ-i nevâfil ve riâyet-i sünnet etmezler. Fe-emmâ yine Hak celle ve 'alâyla rüsûh üzere münferid olmaları ve bir göz yumup açınca dâire-i ubûdiyetten çıkmamaları mukarrerdir. Ve kendülerin kulûbuna envâr-ı rubûbiyyetin istîlâsından ve ol istîlâ tahtında züll ve iftikârı iktizâsından aslâ riyâsete tama' etmezler ve tama'-ı riyâset n'idüğünü bilmezler.

Pes Hak Sübhâne-hû ve Teâlâ onlara bevâtını bildirdi ve a'mâl ü ahvâlden bevâtına müstehak olanları dahi îlâm eyledi. Fe-lâ-cerem her mevtunda istihkâkına göre amel eylerler. Bunların mertebesi ricâlu'llâhın ekserinin merâtibinden yücedir ve menzilleri cemî menâzilden yüksek [42a] derecedir. Ve lâkin gördüler ki Hak celle ve 'alâ dünyâda halka görünmedi ve hicâb-ı azamet ve kibriyâyla ihticâb üzere oldu; onlar dahi efendilerine mütâbaatla ancak seyyid ve Mevlâları olan Hâlik-i Kirdigâr'a göründüler. Ammâ kaçan ki Hak celle ve 'alâ dâr-ı âhirette kullarına tecellî eyleye, bunların her biri zuhûr-ı Hakk ile kendüyü göstere. Ve bi'l-cümle umûr-ı şerîatin küllîsi Tâife-i Melâmiyyeye hâl-i vâki olmuştur. Zîrâ onlar ilm-i sahîh ve tabaka-i ulyâ sâhibleri ve ilm-i bevâtında ve ehlinde ve ilm-i mevâzîn ve edâ-i hukûkta mertebe-i uzmâ ve yed-i beyzâ mâlikleridir. Hattâ ilm-i hikmet ve keşf-i insân ve ilm-i âhiret-i mu'accele ve ilm-i dünyâ-i müeccele bu makâmda olanlara müstehardır ve bunlar şol hükemâ-i uzmâdır ki umûru ve esbâbı yerli yerine vaz' eylediler. Ve kemâ yenbağî muhkem ve müstahkem kıldılar ve şol mevâzi'deki umûr ve esbâbın nefyi lâzım idi; onlar nefy üzere oldular ve hattâ Celle ve 'Alâ terfîb ettiği eşyâdan hiçbir şey menzilin den geri komadılar. İktidârları [42b] bu vechiledir. Ammâ mikdârları ancak Bâr[î] Hudâ'ya ve bu makâma muhtass olanlara ma'lûmdur. *Nazm:*

*Melâmiyyûnun ey sâlik ne âlîdir makâmâtı
Tarîk-ı akla sığmaz bunları keşf ü kerâmâtı*

*Görünmez sûret-i bâtınları mir'ât-ı zâhirden
Velî zâhirden bunlar seyr ederler sırr-ı hafiyâtı.*

Matlab: Ricâlü'l-Mâ'

Bunlardan mâ-adâ *Ricâlü'l-Mâ'* dahi vardır ki bihârın dibinde enhârın içinde ibâdete ve âb-ı revân gibi kemâl ü safâyla namâz ve tâata meşgullerdir. Eğerçi ki zâhir[de] onları görmüş yoktur. Ve illâ Ebu's-Suûd b. eş-Şiblî kuddise sirrehû, Ebü'l-Bedr Temâşegî-i Bağdâdî'ye rivâyet etmiştir ki, bir gün Dicle

kenârında dururken bana hâtıra olup acabâ ka'r-ı bihârda mâhî var, mâhiyyet-i ubûdiyyetle senâ-kâr kimseler var mı ki ve derûn-ı enhârda hass ü hâşâk-i alâyıktan kendüyü pâk edip safâ-i kalble namâz-güzâr olur âbidler bulunur mu ki? Derken onu gördüm ki nesîm-i irâdet-i kakhârla nehr-i Dicle iki yarıldı ve içinden dürr-i şehvâr güher-i tâb-dâr gibi [43a] bir şahs-ı nûrânî çıkageldi. Gerçek yâ Ebe's-Suûd, Bâr[î] Hudâ'nın bihâr u enhâr içinde ibâdet eyler kullanı vardır ki hattâ ben ol zümredenim. Tıkrît şehrinde iken riyâh-ı meşîyyetle bu semte rihlet ettim ve bunca zamândır ki ka'r-ı nehrde ibâdet ü tâat tarafına gittim. Kâh garîk-ı deryâ-yı envâr-ı kerâmât oldum ve kâh ser-rişte-i ibâdetimde saâdet-i velâyet güherin buldum." deyü hâlini tafsîl ve ser-encâm-ı ahvâlini icmâl sûretinde tafsîl ettiğini Şeyh-i Ekber kuddise sirruhû hazretleri beyân buyurmuşlardır. *Nazm:*

*Te'âla'llâh ne Kâdir'sin ki deryâ-yı kemâlinde
Olur geh mâhî geh mâhiyyet-i cins-i beşer peydâ*

*Neler var garîk-ı deryâ-yı tevhid eyleyip kendin
Sırr-ı müyindeki her kıtreden eyler güher peydâ.*

Efrâd

Biri dahi *Fırka-i Efrâd*dir ki lisân-ı şer' ile mukarreblerdir. Ve makâmalarında dâire-i kutbdan hâriclerdir. Ve bunların nazîri zümre-i melâikeden Ervâh-ı Müheyminedir. Ve bir vechile keşf-i hâssa mâliklerdir ki [43b] onlardan gayri ol makâma vâsıl olamaz. Hattâ Hızır (a.s.) bunlardandır ve Server-i Enbiyâ salâ'llâhu 'aleyhi ve sellem taht-ı risâlete ve erîke-i nübüvvete bu makâmda iken cülûs buyurmuştur. Ve İmâm Abdülkâdir ki bu tarîkate hâkim olup her sözü ma'mûlün bih olagelmiştir. Şeyh Muhammed b. Kâidü'l-Evânî kuddise sirruhû bu rütbeye vâsıl olduğunu ve bu makâma Mukarebü'l-Hazret tesmiyye olduğunu haber vermiştir deyü Şeyh-i Ekber kaddesa'llâhu sirrehü'l-ezhar beyân buyurmuştur. Ve bu bâbda zikrolunan *Efrâd* ve *Ümenâ* ya'nî Zümre-i *Melâmiyye* egerçi tabakât erenleri 'adâdında dâhillerdir, ammâ nazarları Kutbdan hâricdir ve nazarları Kutba müteallik olan ricâlu'llâh ki *İmâmân* ve *Evtâd* ve *Büdelâ* ve *Nukabâ* ve *Nücebâ* ve *Rukabâ* dedikleridir. Eyyâm-ı sene hesâbınca Kutbla üç yüz altmış altı nefsdır. *Nazm:*

*Açıp vahdet hicâbın keşf-i hâssa mâlik olduğca
Ferîd-i evliyâdır rütbede her ferdi efrâdın*

*Şular kîm Hazret-i Hızır ile hem-menzildir ey sûfi
[44a] Berîdir havf u bîminden bu dehr-i vahşet-âbâdın.*

Muhaddesûn

Dahi *Tâife-i Muhaddesûndur* ki zahru'l-ashâb Ömer ibnü'l-Hattâb radiya'llâhu 'anhü bu zümredendir. Ve bunlar iki sınıftır ki bir sınıfı Bârî Hudâ celle celâluhûnun kelâmını hicâb ardından ısıgâ eyler. Ya' nî nâsın tekellümüne muğâyir tarikle onlara söyler. Hattâ Kur'ân-ı Azîm'de; "Allah hiçbir ademoğluna doğrudan doğruya söz söylemiş değildir. Yalnız gönle bildirerek, ya da kendini göstermeden..."³² âyet-i kerîmesi bunlar hakkındadır. Ve sınıf-ı âhîrinin kâh kulûbuna ve kâh kulaklarına ervâh-ı melekiyye bir tarikle söyler. Pes bu sınıfın tarîkı riyâzât-ı nefsiyye ve mücâhedât-ı bedeniyyedir. Her ne vechile olursa olsun ve şol nüfûs ki keder-i vukûftan bi't-tab' sâfi ola, onlar münâsib olan âleme ulaşır. Felâ-cerem âlem-i melekût u esrârdan *Ervâh-ı İlliyyîn* vâsıl olduğu merâtibe vâsıl olur ve me'ânî-i acîbeden âlemde ne makûle meânî var ise ol nüfûsta münakkaş olur ve ol münâsib olan sınıf-ı ruhânî hasebi ile ulûm-ı gaybdan nice nesnelere hâsıl olur. *Nazm:*

[44b] *Yâ Rabb ne sınıf olur ki gürûh-ı Muhaddesûn
Vuslat görüp muhâtab ola kendi zâtına*

*Lutfiyle söyledikçe verâ-i hicâbdan
Tahsîl-i üns-i tâmm ede onlar sıfatına.*

"Bu sonuncusu Ricâlu'llâhî ve onların vasıflarını zikretmeyi, makamlarını ve hâllerini şerh etmeyi kolaylaştırdı. Allah'a and olsun ki bizi onların feyziyle uğurlu hâllerinden ve bereketlerinden feyizlendirmesini dilerim. Şüphesiz ki O, Birr-i Rahîm ve Cevvâd-ı Kerîm'dir."³³

Matlab: Ricâlü'l-Gayb

Gıbbe zâlik: Kutbu'l-Ârifîn, Umdetü'l-Vâsılîn Mevlâ Şeyh Muhyiddîn-i Arabî kuddise sirruhû hazretleri Ricâl-i Gaybın seyr-i celîlini ve ervâh-ı mukaddesinin bir semtten bir semte nakl ü tahvîlini bu tafsîl-i bî-'adille beyân buyurmuştur ki, tâife-i mezbûre ayın her bir gününde etrâf-ı âlemden bir cânibinden karâr edip mâdâm ki felek-i devvâr ve seyyâreler seyyâr ola pergâr-vâr bir semti der-kenâr edip me'mûr oldukları hıdemât-ı ilâhiyyeye fermân-berdâr olmaları mukarrerdir. Pes onlara Tabakât Erenleri derler ki, seb'a-i seyyâre-vâr yedi tabakadan âşikâr ve envâr-ı kerâmetle günden güne tâb-dâr oldukları müsellemler-i ebrâr u ahyârdır. Felâ-cerem evveli *Kutb'* dur ki gavs ıtlâkının lâıyk ve sezâsıdır. İkincisi [45a] *İmâmân'* dir ki Kutbun vüzerâsıdır. Üçüncüsü *Evtâd'* dir

32 Şûrâ, 42/51.

33 Bu paragraf metinde Arapçadır. Bu sebeple tarafımızdan tercüme edilmiştir.

ki meşrik ve mağrib ve şimâl dedikleri çâr-gûşe-i âlemin hafazat-ı bî-riyâsıdır. Dördüncüsü yedi nefer zât-ı küberâdır ki Ricâlu'llâhın büdelâsıdır. Beşincisi on iki merd-i vâsıldır ki ol zümrenin *Rukabâsı*dır. Altıncısı kırk nefer-i evliyâ-i pâk güherdir ki onlara *Nücebâ* derler. Yedincisi üç yüz veliyy-i râhberdir ki onlara *Nukabâ* itlâk ederler.

Pes bu cümle üç yüz altmış altı nefis olup nazarlar Kutba müteallik olagelmıştır. Ancak *Efrâd* ve *Ümenâ* dedikleri iki tâyifenin nazarları Kutbdan hârice-dir. Ammâ *Ricâlü'l-Gayb* 'adâdında dâhil idükleri mukarrerdir.

İmdi hafî olmaya ki Ashâb-ı Hâcât ve Erbâb-ı Mühimmâtan birinin bir mühim hâceti ve matlûbu ve küllî murâdı ve maksûdu vâki' olsa gerektir ki mastûr olan dâireye nazar edip evvelâ ol gün ayın kaçınıcı günü idüğün göre ve Ricâlü'l-Gayb ol gün ne cânibe olduğun bile. Ba 'de-zân âbdest alıp ve bir tenhâ köşeye varıp Ricâlü'llâh olduğun tarafa arkasın vere ve niyyet-i pâk [45b] ve itikâd-ı derrâkle bu duâyı kâdir olduğun denlü okuyup envâ'-ı tazarru' ve niyâzla hâcetin dileye. İn-şâa'llâhu Te'âlâ murâdı müyesser ve maksûdu hayrla mukadder olmuş ola. Husûsen da'vâ ve husûmette ve ceng ü cidâl ve harb ve kıtâl vaktinde ol cânibe arka verip bu duâya meşgûl olsa ve hâceti her ne ise Cenâb-ı Hak'tan dilese şübhesiz maksûdu hâsıl ola ve murâdına göre matlûbuna vâsıl ola. Ve bir tâlibin evinden çıktığı hinde Ricâlü'llâh olduğun tarafa arkasın verip niyyete göre duâsını okusa ve murâd istediği kimsenin meclisine vardıkta arkasın yine ol cânibe verip sözü ne ise söylese ve maksûdunu recâ eylese in-şâa'llâh şeksiz şübhesiz murâdına erişe. Melâz ve merci'i olan kimesne muhâlefete kâdir olmaya bi 'avni'llâhi Te'âlâ. Ve ol şerh olunan duâ-i şerîf budur ve dâire-i merkûme ondan aşığa yazılmıştır:

“es-Selâmu 'aleyküm yâ ricâle'l-ğaybi es-Selâmü aleyküm yâ ervâha'l-mukaddeseti yâ nukabâ, yâ nücebâ, yâ rukabâ, yâ büdelâ, yâ evtâd, yâ imâmân, yâ kutb [46a] yâ efrâd, yâ ümenâ e'înûnî ve eğîsûnî ve hassilû murâdî ve kûmû 'alâ havâyicî bi hurmeti Muhammedin 'aleyhi's-selâm sellemekümü'llâhu fi'd-dünyâ ve'l-âhireti.³⁴

1. Dâire-i Ricâlü'l-Gayb:
2. D BB YT KZ: Mağrib
3. B Y YZ KH: Yesrib
4. H YE YH YV: Cenûb
5. E T YR KD: Yüknâ
6. Z YD KB KT: Meşrik

34 Bu duânın çok az farklı bir metninin Türkçe bir şerhi için bk. “Hâzâ Şerh-i Duâ-yı Ricâlî'l-Gayb”, *Yazma Duâ Mecmûası*, Ali Murat Ağırbaş nüshası, vr. 41a-54a. Bu duâdan çok farklı ve daha uzun bir Ricâl-i Gayb duâsı için bk. aynı Yazma, vr. 54b-57a.

7. D KA KH: Îşân.
8. C YH KC L: Şimâl
9. H BH K: Bâyed³⁵

el-Hamdü li'llâhî'l-Gaffâr bu risâle-i fevâid-şiâr ki câmi'-i evliyâ-i kibâr ve müstecmî'-i asfiyâ-i ahyârdan inâyet-i aktâb ve efrâd ve muâvenet-i Abdâl ve Evtâdla gâyete erişti ve nihâyete yetiştî. Murâd ve maksûd bu risâlede mevcûd olan zümre-i vâsılîn ve fırka-i sâlikînden istizhâr ve istimdâd ve umûr-ı dünyeviyye ve zehâyir-i uhreviyyemize müteallik [46b] olur isti'ânet ve istirşâddır.

Pes bir kimesne ehl-i dünyâdan birine hizmet ve hizmeti mukâbelesinde ümmîd-i rahmet ve şefkat eylese felâ-cerem mahdûm olan ehl-i kerem gücü yettikçe riâyet ve hitâm-ı dünyâyla mühimmâtına bezl-i himmet eylemek mukarrerdir. Bu kande kaldığı zikrolunan ehlu'llâh gâh u bî-gâh mukarrebân-ı dergâh-ı ilâh iken kendülere hizmet edeni gözetmeyeler ve menâkıb-ı hamîdeleri tasâtirinde sarf-ı himmet eyleyeni nazar-ı inâyetlerine manzûr etmeyeler. Bu takdîrce hâşâ ki benim gibi hâdim-i bunca mehâdîmin lutfuna mukârin olmaya. Ve huzûr-ı sâmiyelerinde bize mensûbdur deyü yâd olunmaya, ale'l-husûs hizmetkâr bir ola. Mehâdîm-i kibâr ve efrâdla senâ-kâr kâsır ola. kerem-kârın mürüvveti zâhir ola. muhâldir ki dâr-ı dünyâda mu'în ve zahîr ve ser-menzil-i ukbâda şefî' ve dest-gîr olmayalar.

Allâhümme nef'e'anî bi himmetihim ve cennibnî mine'l-mekâreti bi kuvvetihim ve hassil murâdâtî bi i'ânetihim ve'nhesime 'adâtî bi âsârî kuvvetihim. Âmîn, sümme âmîn. ve'l-Hamdü lillâhi Rabbi'l-Âlemîn.

Kad veka'a ferâğ min te'lîfihî ve tenmîkîhî fî Şehr-i Ramazânî'l-Mübârek, li seneti hams ve semânîne ve tis'a-mie bi Mahrûse-i Kostantıniyye. Temme.

Vr. 46a'da tâlik yazıyla derkenaren kaydedilmiş şiir:

*Ey soran seyrini bize tâ kı ricâlû'l-gaybın
Dolaşur âlemi bu zümre misâl-i pergâr.*

*Birde, dokuzda, on altıda, yigirmi dördte
Cânib-i kıblededür 'Ka'be gibi ol ahyâr.*

*İkide, on yedide, onda, yigirmi beşte
Gözedür her biri Yesrib tarafın leyl ü nehâr.*

35 "Dâire-i Ricâlû'l-Gayb" *Yıldıznâme* metinlerinde de yer alır. Bk. *Kitâb-ı Yıldıznâme*, yy., ts., s. 38.

*Üçte, on beşte ve otuzda, yigirmi üçte
İhtiyâr eylediler semt-i şimâlî her bâr.*

*On dokuz, on ikide, dörtte, yigirmi yedide
Gün kımi eylediler mağribe arz-ı didâr.*

*Beşte, on üçte, yigirmide velî ey zâhid
Gâfil olma hele bâyed tarafından zinhâr.*

*Her yigirmi biri altısı yigirmi sekizi
Lâ-cerem cânib-i inâna tutar geşt ü güzâr.*

*Yedi, on dördü yigirmi iki, yigirmi dokuz
Ettiler meşriki gün gibi garîk-ı envâr.*

*Sekizi, on biri ve on sekizi her ayın
Hem yigirmi altısıdır semt-i cenûbîde karâr.*

*Böyledür dâire-i âlemi seyretmeleri
Arka ver bunlara tâ olmaya kârın düşvâr.*

Sonuç

Hilyetü'r-Ricâl, söz ettiği mücerret âlemin İslâm dünyasında yüzyıllardan beri en çok dikkat çeken ve merak uyandıran bir âlem olması dolayısıyla yazıldığı yüzyılın ve günümüzün popüler dinî-tasavvufî konularından birini ele almış olmaktadır. Konuyu Hâce Muhammed Pârsa ve İbn-i Arabî gibi tasavvufî kaynakların yardımıyla işler. Müellifin, bir tarihçinin mücerret bir âlem hakkında toplayabildiği en müşahhas malzemeyi, tasavvuf kaynaklarının yardımıyla ortaya koymaya çalışan bir yaklaşımı vardır.

Biz burada eserin bütününe değil, sadece üçüncü bölümünü değerlendirdik ve bu bölümün çevrimyazısını hazırladık. Üçüncü bölüm "Muhaddesûn" ve "Melâmiyyûn" zümrelerini ele almaktadır. Asıl olarak üçüncü bölüm üzerinde durduysak da ilk iki bölümün muhtevasını da özetledik ve Âlî'nin eserinde geçen Ricâl-i Gayb zümreleriyle ilgili adlandırmaları maddeler hâlinde gösterdik.

Çalışmamızda *Hilye*'nin kaynakları tanıtılmıştır. *Hilye*'de verilen bilgiler ve Ricâl-i Gayb zümrelerini adlandırmada kullanılan terimler, eserin ana kaynaklarından olan İbn Arabî'nin eserleri ve Hâce Muhammed Pârsa'nın *Faslu'l-Hitâb* adlı eserinde kullanılan terimlerle karşılaştırılmış, birleştikleri ve ayrıldıkları noktalar gösterilmiştir.

Üzerinde çalıştığımız metin elyazması bir metin olduğu için müellif hattı nüshanın tavsifi de yapılmıştır. Ayrıca çevrimyazı metne geçmeden önce Üçüncü Bölüm'ün sade bir dille özeti de yapılmıştır.

Çalışmamız bir Giriş'le birlikte "Hilyetü'r-Ricâl", "Hilyetü'r-Ricâl'de Melâmiyyûn ve Muhaddesûn" ve Sonuç bölümlerinden oluşmaktadır. Giriş'te Âlî'nin hayatı özetlenmiş, tasavvuf ve edebiyat tarihi bakımından önemine değinilmiş, müellifin çevrimyazı ve sadeleştirme olarak günümüzde basıma hazırlanmış eserleri de bir liste hâlinde gösterilmiştir. "Hilyetü'r-Ricâl" bölümünün alt başlıklarında eserin muhtevası ve kaynakları işlenmiş ve nüsha tavsifi yapılmıştır. "Hilyetü'r-Ricâl'de Melâmiyyûn ve Muhaddesûn" bölümünün alt başlıkları ise "Melâmiyyûn ve Muhaddesûn Zümreleri" ve "Metin (Üçüncü Bâb)" dır. Sonuç bölümünde ise genel değerlendirme yapılmıştır.

Tarihçi olduğu kadar bir şair de olan Âlî, Ricâl-i Gayb zümrelerini ele aldığı her yerde başlığın sonunu mutlaka birkaç beyitle bağlamaktadır. Böylece müellif konuyu tasavvufî, edebî, tarihî ve gizli ilimlerle ilgili boyutlarıyla ele almış olmaktadır.

Özetle *Hilyetü'r-Ricâl*, zengin Osmanlı kültürünün ilgi çekici örneklerinden biridir.

Bibliyografya

- Aksoyak, İ. Hakkı, "Gelibolulu Mustafa Âlî'nin Gelibolu Şehrengiz'i", *Türklük Bilimi Araştırmaları* (Sivas), 1997, sayı: 3, ss. 157-176
- Aksoyak, İ. Hakkı, "Gelibolulu Mustafa Âlî'nin Gül-i Sad Berg'i", *Türklük Bilimi Araştırmaları* (Sivas), 1997, sayı: 4, ss. 163-165.
- Aksoyak, İ. Hakkı, "Gelibolulu Mustafa Âlî'nin Menşeu'l-İnşâ'sı", *Türklük Bilimi Araştırmaları* (Niğde), 2006, sayı: 19, ss. 225-244.
- Âlî, *Câmiü'l-Buhûr der Mecâlis-i Sûr*, haz.: Ali Öztekin, TTK Yay., Ankara 1996.
- Âlî, Gelibolulu Mustafa Âlî'nin Manzum Kırk Hadis Tercümesi, haz.: Mustafa Aksoy, İstanbul 1991.
- Âlî, Gelibolulu Mustafa, *Hilyetü'r-Ricâl*, Süleymaniye Kütüphanesi, Reşit Efendi Bl., no. 1146.
- Âlî, *Hâlâtü'l-Kâhîre mine'l-Âdâti'z-Zâhîre*, haz.: Orhan Şaik Gökyay, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara 1984.
- Arslan, Mehmet, "Edebî Bir Hüviyet Taşıyan Bir Vakfiye Örneği: Gelibolulu Âlî'nin Vakfiyesi", *Cumhuriyet Üniversitesi Fen-Edeniyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi* (Sivas), 1998, sayı: 20-21, ss. 33-47.
- Arslan, Mehmet, "Gelibolulu Âlî'nin Hurafelerden İbaret Bir Eseri: Mir'âtü'l-Avâlim", *Türklük Bilimi Araştırmaları* (Sivas), 1988, ss. 29-59.
- Arslan, Mehmet, "Osmanlı Devlet Yönetimine Ait Siyasetname Özelliği Taşıyan Küçük Bir Risale: Gelibolulu Âlî'nin "Hakâyku'l-Ekâlim" Adlı Eseri, *Osmanlı Edebiyat-Tarih-Kültür Makaleleri*, Kitabevi Yay., İstanbul 2000, s. 419-430.
- Arslan, Mehmet-İ. Hakkı Aksoyak, "Gelibolulu Âlî'nin Dalkavukluk Örneği Bir Risalesi: Risale-i Zırgamiyye", *Türklük Bilimi Araştırmaları* (Sivas), 1995, sayı: 1, ss. 209-226.
- Arslan-Aksoyak, "Gelibolulu Âlî'nin Şerh Muhtevalı Dört Risalesi: "Me'âlimü't-Tevhid", "Dakâ'ikü't-Tevhid", "Nikâtü'l-Kâl Fî Tazmîni'l-Makâl", "Câmî'nin Bir Beytinin Şerhi", *Türklük Bilimi Araştırmaları* (Sivas), 1998, sayı: 6, ss. 263-288.

- Arslan-Aksoyak, "Gelibolulu Mustafa Âlî'nin Kerbelâ Mersiyelerini Muhtevî Bir Risalesi: "Subhatü'l-Abdâl", *Türklük Bilimi Araştırmaları* (Sivas), 1996, sayı: 2, ss. 49-67.
- Âlî, *Hayyâm'a Nazireler*, haz.: Orhan Başaran, Mehmet Atalay, Erzurum 2004.
- Âlî, *Kayseri Raşid Efendi Kütüphanesi'ndeki 901 ve 920 No.lu Nüshalara Göre Kitâbü't-Târîh-i Künhü'l-Ahbâr I-II*, Haz.: Ahmet Uğur, Mustafa Çuhadar, Ahmet Gül, İbrahim Hakkı Çuhadar, Erciyes Üniversitesi Yay., Kayseri 1997.
- Âlî, *Künhü'l-Ahbâr*, haz.: M. Hüdayi Şentürk, TTK Yay., c. II, Ankara 2003.
- Âlî, *Künhü'l-Ahbâr'ın Tezkire Kısmı*, haz.: Mustafa İsen, Atatürk Kültür Merkezi Yay., Ankara 1994.
- Âlî, *Menâkıb-ı Hünerverân / Hattaların ve Kitap Sanatçılarının Destanları*, haz.: Müjgan Cumbur, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara 1982.
- Âlî, *Mevâidü'n-Nefâis fî Kavâ'idü'l-Mecâlis / Onaltıncı Yüzyıl Osmanlı İmparatorluğunda Gelenekler – Görenekler ve Sosyal Hayat, Sadeleştiren: Cemil Yener, Hünkâr Kitabevi Yay., İstanbul 1975.*
- Âlî, *Mevâidü'n-Nefâis fî Kavâ'idü'l-Mecâlis / Görgü ve Toplum Kuralları Üzerinde Ziyâfet Sofraları I-II*, Sadeleştiren: Orhan Şaik Gökyay, Tercüman 1001 Temel Eser Yay., İstanbul 1978.
- Âlî, *Riyâzü's-Sâlikîn*, haz.: Mehmet Arslan, İ. Hakkı Aksoyak, Dilek Matb., Sivas 1998.
- Âlî, *Tuhfetü'l-Uşşâk*, haz.: İ. Hakkı Aksoyak, MEB Yay., İstanbul 2003.
- Âlî, *Vâridâtü'l-Enîka / Gelibolulu Mustafa Âlî ve Divânı*, haz.: Kudret Altun, Özlem Kitabevi Yay., Niğde 1999.
- Aslantürk, İbrahim Halil, *Gelibolulu Mustafa Âlî'nin Tasavvuf Tarihine Âit Risalesi: Hilyetü'r-Ricâl* (Basılmamış Lisans Tezi), Gazi Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, Ankara 2002.
- Atsız, [Nihal], *Âli Bibliyografyası*, İstanbul 1968.
- Banarlı, Nihad Sami, *Resimli Türk Edebiyatı Tarihi*, MEB Yay., İstanbul 2001, c. I.
- Bursalı Mehmed Tâhir, *Müverrihîn-i Osmâniyye'den Âlî ve Kâtip Çelebi*, İstanbul 1382.
- Fleischer, Cornell H., *Tarihçi Mustafa Âli / Bir Osmanlı Aydın ve Bürokrati*, çev.: Ayla Ortaç, Tarih Vakfı Yurt Yay., İstanbul 2000.
- "Hâzâ Şerh-i Duâ-yı Ricâlî'l-Gayb", *Yazma Duâ Mecmûası*, Ali Murat Ağırbaş nüshası, vr. 41a-54a.
- İbn-i Âbidîn, *Gayb Erenleri / İcâbetü'l-Gavs bi Beyâni Hâli'n-Nukabâ ve'n-Nücebâ ve'l-Abdâl ve'l-Evtâd ve'l-Gavs*, çev.: Hasan Türkenoğlu, Mavi Yay., İstanbul 2003.
- İbn Arabî, "Tasavvuf İstılahları Kitabı", *Risâleler-I*, çev.: Vahdeddin İnce, Kitsan Yay., İstanbul T.siz, ss. 315-333.
- Kitâb-ı Yıldızname*, Baskı yeri ve tarihi yok.
- Kütükoğlu, Bekir-Ömer Faruk Akün, "Âli Mustafa Efendi", *DİA*, İstanbul 1989, c. II, ss. 414-421.
- Ögke, Ahmet, "Bir Tasavvuf Terimi Olarak Ricâlî'l-Gayb –İbn Arabî'nin Görüşleri-", *Tasavvuf* (Ankara), Yıl: II, Ocak 2001, sayı: 5, ss. 172-197.
- Öngören, Reşat, "Osmanlılarda Devlet Ricali-Meşâyih Münasebetlerinin Boyutlarını Gösteren Yeni Bir Kaynak: Âlî'nin Şeyh Mehmed-i Dâğî ile Alâkalı Menâkıbı", *İslâm Araştırmaları Dergisi* (İSAM), 1997, sayı: 1, ss. 107-114.
- Pârsa, Hâce Muhammed, *Tevhîde Giriş / Faslu'l-Hitâb Tercümesi*, çev.: Ali Hüsrevoğlu, İstanbul 1988.
- Sülemî, Ebû Abdurrahman Muhammed, "Melâmet Risâlesi", *İslâm Tarihinde İlk Melâmet* içinde, çev.: Ömer Rıza Doğrul, İnkılâp K.evi y., İstanbul, 1950.
- Sütsheim, K., "Âlî", *İslâm Ansiklopedisi*, c. I, MEGSB. Yay., İstanbul, ts., ss. 304-306.
- Şeker, Mehmet, "Müverrih Âlî'nin Tasavvufa Ait İki Eseri: Hilyetü'r-Ricâl ve Riyâzü's-Sâlikîn", *Diyanet Dergisi*, Mayıs-Haziran 1977, c. XVI, sayı: 3, s. 163.
- Şeker, Mehmet, *Gelibolulu Mustafa 'Âlî ve Mevâ'idü'n-Nefâis fî Kavâ'idü'l-Mecâlis*, TTK Yay., Ankara 1997.
- Şeker, Mehmet, "Âli Hakkında Yazılmış Müstakil Biyografik Eserler ve Çalışmalar", *Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Araştırma Dergisi*, 1980, sayı: 12, ss. 197-205.